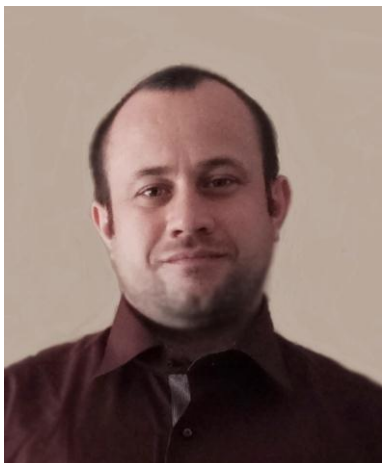

УДК 340.12

Розум Сергій Юрійович,
аспірант
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ І ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ (ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

У статті проаналізовано основні фактори, котрі сприяли виникненню та формуванню організованої злочинності в Україні. Розкрито еволюцію її трансформації й впливу на функціонування економічної системи та державного механізму.

Ключові слова: *соціально-економічні процеси, організована злочинність, злочинські групи, хабарництво, правоохоронні органи, антисоціальні сили.*

Постановка проблеми. Традиційно вважається, що для існування України як незалежного та успішного державного утворення з демократично-правовими принципами розвитку найбільшою небезпекою є зовнішні агресивні фактори. Проте менше уваги звертається на таку особливу внутрішню небезпеку, як організована злочинність, що становить особливу загрозу для країн, котрі знаходяться у стані політичної й економічної трансформації, а також для країн із нестабільною соціально-політичною та економічною обстановкою.

В Україні організована злочинність, проникаючи в органи всіх гілок влади, лобіює в них свої власні інтереси, посягає на цілий ряд значущих соціальних та демократичних цінностей і тим самим призводить до політичної та суспільної нестабільності. Закономірно, що за таких умов перед державою постає надважливе завдання щодо захисту від протиправних посягань організованої злочинності. Такий стан справ потребує активізації діяльності державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, і перш за все органів Національної поліції України, удосконалення та приведення до сучасних реалій науково обґрунтованої концепції протидії організованій злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на небезпеку організованої злочинності на державному рівні, її різні аспекти були предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, даної проблеми у своїх дослідженнях торкалися такі вчені-правознавці, як М. Вербенський, С. Богданов, В. Гвоздецький, О. Джу́жа, С. Єфремов, А. Закалюк, Є. Зозуля, О. Кальман, Т. Момотенко, В. Ущановський та ін.

За сучасних умов розвитку української держави боротьба з організованою злочинністю є не тільки кримінально-правовою проблемою, а й набуває політико-правового характеру, що зумовлює необхідність вивчення й висвітлення цієї проблеми в історико-правовій науці.

У цьому контексті актуальним для юридичної науки є проведення історико-правових досліджень з проблематики аналізу соціально-економічних факторів, котрі впливали на виникнення та подальше формування організованої злочинності в нашій державі.

Відтак **метою статті** є дослідження суспільно-політичних та соціально-економічних тенденцій і закономірностей, що впливали на формування й еволюційну трансформацію організованої злочинності на території нашої країни в різні історичні періоди.

Виклад основного матеріалу. На думку вчених, що займаються дослідженням зазначеної проблеми, перші ознаки організованої злочинності на території сучасної України

проявляються в XIV–XV століттях, коли масова експропріація землі в селян у фонд державної (на той час — феодалної) влади створила умови для первинного накопичення матеріальних благ. До цього періоду відносяться перші свідчення про існування примітивних злочинських груп [1].

Злочинність стає більш поширеною та набуває окремих ознак професійності й організованості в часи перебування України у складі Російської імперії. Вже у XIX столітті злочинний світ виступає як згуртований, монолітний кримінальний соціум, котрий має силу протиставити себе зі своїм внутрішнім статутом громадському порядку і закону. У цей період існує цілий прошарок людей, які з різних причин основним способом свого життя вважають протиправне та злочинне посягання на чужу власність у будь-якому вигляді. З метою уникнення покарання за таку діяльність злочинці постійно відточували свою майстерність і за умови уникнення розплати отримували все більші прибутки від свого ремесла. Усе це поступово призводило до професійно-організаційних форм їхньої діяльності.

Потрібно взяти до уваги, що зародження організованої злочинності в часи перебування нашої країни у складі Російської імперії в певній мірі пов'язано з ментальністю самого населення. Основою тогочасного суспільного укладу була сільська община, де відступ від установлених владою правових норм вважався своєрідним звичаєм. Недопустимим були тільки порушення права власності стосовно членів общини, а щодо інших, особливо більш заможних верств, такі дії не одержували громадського осуду, а, навпаки, дуже часто були предметом возвеличення злочинця як героя-романтика [2, с. 183].

Характерними для того часу були осуд і страх населення перед місцевим злодюжкою, що часто супроводжувалися жорстоким самосудом, але разом з тим ватажок організованого злочинського чи розбійницького угруповання ставав героєм народних легенд із приписом йому позитивних рис характеру та доблесних подвигів.

Паралельно з таким видом організованої злочинності в цей же період починає формуватися чиновницька організована злочинність, основним способом наживи якої були казнокрадство і хабарництво. Незважаючи на те, що в часи царської Росії вказані злочини стали хронічним явищем серед придворних та урядовців, але в організовану злочинність у сучасному розумінні вони не склалися, оскільки не були пов'язані з тіньовим виробничим процесом і потоками капіталу [3, с. 23].

На початку XX століття в умовах економічної та політичної кризи в країні чиновницька злочинність набуває більш широкого масштабу та проникає у фінансово-економічні й державно-управлінські структури. Отримуючи надприбутки на військових поставках та фінансових спекуляціях, організована злочинність швидко дестабілізувала державний устрій. Постійно виникали та зникали нові імена аферистів і ділків, накопичувалися і банкрутували багатомільйонні статки, а чорний ринок став основним у тодішніх фінансово-торгових відношеннях. Проте тодішня організована злочинність, не маючи чіткої структурованої системи, була хиткою та в подальшому втратила стабільність і контроль над потоками капіталу.

Револьюційні та післяреволюційні суспільно-політичні катаклізми докорінно змінили ситуацію у злочинному світі. У цей період багато професійних злочинців, порушивши встановлені вікові злочинські традиції, перейшли на службу в органи Всеросійської (або Всеукраїнської) надзвичайної комісії (ВУЧК) та міліції. Одночасно в організовані злочинні угруповання почали об'єднуватися колишні працівники силових структур та вихідці з офіцерського корпусу царської армії. У зазначений період складовою частиною організованої злочинності виступали невеликі угруповання кримінального характеру, котрі з метою свого прикриття використовували політичні гасла та партійну атрибутику. Така ситуація призвела до певної кризи в розподілі сфер впливу в злочинному світі. Постійні конфлікти між різними угрупованнями вимагали вдосконалення організації злочинної діяльності, через що на основі традицій та звичаїв минулого виник єдиний так званий «злочинський закон»,

за яким найбільш авторитетних злочинців, дотримуючись певного ритуалу, почали іменувати «зłodіями в законі» [4, с. 25].

У період тоталітарного радянського режиму тюремні установи почали заповнюватися переважно не кримінальними злочинцями, а жертвами політичних репресій. З метою уникнення протестів та приниження людської гідності адміністрацією таборів заохочувалися знущання кримінального елемента над «політичними», більшість з яких були представниками інтелігенції. Така форма співпраці з адміністрацією внесла своєрідне розшарування в касту «зłodіїв у законі». Із середини 30-х років одночасно з політичним терором посилюються репресивні заходи й проти самих кримінальних злочинців. Зокрема, органам Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) було надано право застосовувати систему позасудових репресій за допомогою так званої «особливої наради», яка була наділена повноваженнями притягати до кримінальної відповідальності «соціально небезпечний елемент». У даній ситуації криміналітет знову опинився в нелегальному становищі та був вимушений боротися за виживання в місцях позбавлення волі [5, с. 76].

У воєнні роки серед представників організованої злочинності ще більше поглибилося розшарування. Значна частина карних злочинців пішла на фронт на боці Радянської Армії, а інша — почала воювати на боці німецько-фашистських військ. Незважаючи на те, що в повоєнний період кримінальна активність обох категорій різко зросла та багато в чому сприяла розгулу бандитизму, правоохоронні органи виробили багато тактичних прийомів, що дозволило локалізувати бандитизм як масове кримінальне явище.

Дещо змінився кримінальний світ у часи «хрущовської відлиги». Цей період відомий лібералізацією кримінального покарання та спробами проведення перших економічних реформ. Саме в нових соціально-економічних умовах колишня розрізнена професійна злочинність формується в організований кримінальний клан, який за своїми принципами діяльності стає подібним до аналогічних кримінальних структур у розвинутих країнах західного світу й за окремими ознаками — до сучасного розуміння цього явища.

У свою чергу, все це сприяло формуванню мережевої структури злочинної організації, завдяки чому стався розподіл сфер та територій впливу між різними угрупованнями. Відбулося «зрощення» злочинців загально кримінального профілю з окремими посадовцями, керівниками господарських структур та іншими підприємливими особами, котрі отримували через різні схеми економічних зловживань значні товарно-матеріальні прибутки. З'явилися перші ознаки проникнення організованої злочинності в економіку і навіть політику.

На думку більшості фахівців, організована злочинність у сучасному її розумінні була сформована в середині сімдесятих років, і саме тоді фіксуються окремі випадки проявів організованої злочинності у вітчизняних правоохоронних органах. Розвиток тогочасної організованої злочинності відповідав загальним тенденціям поширення цього явища на території всієї колишньої радянської держави. Проте відмінність полягала в тому, що не було таких резонансних проявів корупції у вищих ешелонах влади, масових організованих розкрадань бюджетних засобів як, наприклад, у республіках Середньої Азії чи Закавказзя [5, с. 185].

Отже, до середини вісімдесятих років у суспільстві сформувалися й почали спільно діяти високоорганізовані антисоціальні сили, складовими частинами яких була корумпована державно-партійна еліта та мафіозні структури. Саме вони з початком перебудови в період зламу адміністративних структур утворили управлінський вакуум і в умовах хаосу почали збагачуватися. До рук організованої злочинності потрапляє величезний стартовий капітал, виникають нові стійкі мафіозні структури, іде швидке нарощування тіньового капіталу. Дозвіл кооперативам і спільним підприємствам займатися безконтрольною зовнішньою торгівлею, за умов неконвертованого карбованця та штучно занижених внутрішніх цін, призвів до спекуляції національним надбанням та виникнення реальної загрози економічній безпеці країни.

У ці часи масштаби організованої злочинності найбільше охоплюють ті сфери економіки, котрі безпосередньо пов'язані із задоволенням життєво важливих потреб населення. Перш за все сюди належать підприємства та організації, що займаються зберіганням, транспортуванням та реалізацією товарів народного споживання. Розрив господарських зв'язків, розвал споживацького ринку та спроби багатьох місцевих органів регулювати ринок неекономічними методами також сприяли поширенню організованої злочинної діяльності.

Після подальшого поглиблення кризи та розпаду Радянського Союзу тодішня українська влада не була готова до проведення відповідних реформ належним чином. Значних помилок було допущено при ціноутворенні без державного регулювання, і це в багатьох випадках використовувалося для зловживань та приховування справжніх надходжень від торгівлі та збуту. Усе це сприяло розширенню масштабів та утворенню нових варіантів організованої злочинної діяльності. Незважаючи на заходи протидії правоохоронних органів, на початку дев'яностих років почали розповсюджуватися злочинні формування бандитської та рекетирської спрямованості. Дані структури відрізнялися високою професійною організованістю, строгою ієрархією та чітким розподілом повноважень. Вони також володіли транспортними засобами, були технічно оснащені спецзасобами та вогнепальною зброєю [6, с. 106].

У подальшому суспільно-політична та соціально-економічна ситуація в Україні створила сприятливі умови для поширення організованої злочинності. Процес зміни форм власності часто відбувався незаконним, можна сказати, розбійницьким чи бандитським шляхом із постійним кримінальним характером. Користуючись недолугим законодавством, злочинні групи почали виходити на міжнародний рівень, вони займалися контрабандою, валютними незаконними операціями, нелегальним вивозом антикваріату та сировинних ресурсів, організацією нарко- та работоргівлі й проституції.

Після посилення тиску правоохоронних органів на організований кримінал значна кількість лідерів організованих злочинних формувань виїхала за межі країни, прийнявши іноземне підданство. Це, у свою чергу, створює додаткові труднощі в їх затриманні та притягненні до кримінальної відповідальності. Лідери кримінального світу за кордоном продовжують керувати організованими злочинними угрупованнями та з метою легалізації їхньої діяльності, а також задля відмивання незаконних прибутків утворюють спільні комерційні структури. Це призвело до появи національних кланових формувань злочинців, які, маючи не тільки міжрегіональну, а й міжнародну розгалужену систему та власні зв'язки і вплив, перестали підкорятися так званім «зłodіям у законі».

Зазначена ситуація змусила змінити традиційні правила прийняття до клану «зłodії в законі» та й саме їхнє існування. Зокрема, часто трапляються випадки вступу до названого клану за хабар тих осіб, які не мають судимості, і це сприяло поділу злочинців на «старих» і «нових». Нове покоління організованої злочинності заохочує таку форму прийому до своїх рядів, оскільки це суттєво поповнює їхні грошові «общаки» [7, с. 24].

Необхідно визнати, що на сучасному етапі масштабність діяльності організованої злочинності впливає на соціально-економічну й навіть політичну структуру української держави. З цих позицій вітчизняні правознавці визначають, що організована злочинність є найбільш розвинутою груповою формою злочинності, що має на меті створення і приведення в дію системи (структур, механізмів, сприятливих умов та ін.) прихованого підкорення суспільства протиправним корпоративним інтересам кримінального середовища [8, с. 175].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, нинішня організована злочинність пройшла певну еволюційну трансформацію, починаючи від поодиноких, розрізнених зłodійських та розбійницьких угруповань до організованих і структурованих транснаціональних злочинних кланів зі своїми внутрішніми традиціями й законами). Історико-правовий аналіз зародження і розвитку цього суспі-

льно небезпечного явища дає підстави стверджувати, що в його формуванні чітко простежується наступна послідовність: «злочинність» — «організована злочинність» — «транснаціональна організована злочинність». Її основними напрямками і тенденціями є проникнення через свої розгалужені мережі у всі сфери діяльності як державних, так і політичних та економічних структур для реалізації масштабних кримінальних схем з метою максимального прибутку за найменшого ризику щодо кримінальної відповідальності.

Безумовним є те, що сучасні кризові умови створили надзвичайно сприятливе середовище для активізації кримінально-тіньової діяльності. Організована злочинність формує не тільки «паралельну» економіку, а й відповідні владні кримінальні структури, які все більше загрожують існуванню держави як такої. Аналіз кримінального законодавства та сучасного стану діяльності правоохоронних органів свідчить як про відсутність у державі ефективних, науково обґрунтованих програм впливу на тенденції розвитку криміногенної ситуації, так і про необхідність пошуку нових форм, засобів і методів протидії злочинності, зменшення її суспільної небезпечності, а головне — реального захисту прав і свобод громадян. А тому сьогодні необхідно вжити комплексні, науково обґрунтовані й зорієнтовані на сучасність заходи протидії злочинності. При цьому «комплексність» слід розуміти не лише як об'єднання (узгодження) зусиль гілок влади, міністерств і відомств, а й визначення місця та можливостей, розмежування функцій та відповідальності кожного державного органу за виконання поставлених завдань.

На сучасному етапі державотворення саме політична воля керівництва держави щодо послідовної реалізації заявленого курсу на боротьбу з корупцією і організованою злочинністю є головною умовою ефективності діяльності всіх органів влади на шляху розбудови України як демократичної, соціальної, правової держави.

Викладене вище в подальшому дасть можливість більш детально проводити аналіз щодо впливу соціально-економічних умов на функціонування сучасної організованої злочинності та сприятиме новим науковим дослідженням з проблематики боротьби з нею.

Список використаних джерел

1. Калпинская О. Е. Особенности возникновения и развития организованной преступности в дореволюционной России. *Юриспруденция*. 2011. № 20 URL: http://www.pravorggu.ru/2010_20/10kaplinskaya_10.shtml.
2. Момотенко Т. Д. Виникнення, становлення та поширення організованої злочинності в Україні: історичний огляд. *Форум права*. 2015. № 1. С. 182–189.
3. Гвоздецький В. Основні причини виникнення та особливості функціонування організованої злочинності в Україні. *Дніпро*. 1997. № 5. С. 23.
4. Джужа О. М., Василевич В. В. Феномен — організована злочинність. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією*. 2001. № 3. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=JRN&P21DBN=JRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I=&S21STR=Ж23036/2001\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=JRN&P21DBN=JRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I=&S21STR=Ж23036/2001$)
5. Богданов С. В., Репецкая А. Л. Организованная преступность в экономической сфере СССР в 1930–1950-е годы: особенности воспроизводства, масштабы формы проявления. *Криминологический журнал ОГУЕП*. 2011. № 4. С. 70–79, 186.
6. Єфремов С. Організованість у злочинності та рівні організованої злочинності. *Право України*. 2003. № 1. С. 106.
7. Чаплинський К. Поняття лідера організованого злочинного угруповання. *Право України*. 2002. № 7. С. 113.
8. Нікітенко О. І. Деякі особливості протидії організованій злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 174–179.

Розум Сергей Юрьевич,
аспирант
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

**ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ
ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ
В УКРАИНЕ (ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ)**

В статье проанализированы основные факторы, которые способствовали возникновению и формированию организованной преступности в Украине.

Раскрыто эволюцию ее трансформации и влияния на функционирование экономической системы и государственного механизма. Охарактеризовано признаки профессионализма организованной преступности и сплоченности как отдельного монолитного социума. Определены общественно-политические и социально-экономические условия, которые способствовали деятельности организованной преступности во времена тоталитаризма и в военные годы. Констатируются факты относительно масштабности организованной преступности на последнем периоде существования Советского государства. Указано роль социально-экономических факторов в формировании и функционировании организованной преступности в современной Украине.

Ключевые слова: *социально-экономические процессы, организованная преступность, воровские группы, взяточничество, правоохранительные органы, антисоциальные силы.*

Rozum Sergey Yuriyovych,
graduate student
(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine)

**SOCIO-POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF OCCURRENCE AND
FORMATION OF ORGANIZED CRIME IN UKRAINE (HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS)**

The article analyzes the main factors contributing to the emergence and formation of organized crime in Ukraine.

The evolution of its transformation and influence on the functioning of the economic system and the state mechanism are revealed. In particular, the historical conditions of the signs and causes of the origin of organized crime in the territory of modern Ukraine are indicated. A detailed review of organized crime is conducted during the period of Ukraine's stay in the Russian Empire. The signs of its professionalism and solidarity as a separate monolithic society are revealed.

Characterized by socio-political and socio-economic conditions that contributed to organized crime in times of totalitarianism and wartime. There are facts about the magnitude of organized crime in the last period of the existence of the Soviet state. Specifies the socio-economic factors in the formation and functioning of organized crime in modern Ukraine.

Key words: *socio-economic processes, organized crime, thieves' groups, bribery, law enforcement bodies, anti-social forces.*

Надійшла до редколегії 18.10.2017